

על גבולות השירה וגבולות הפעלת הכוח

במעבר ים סוף, נולדת חרות ישראל, אולם היא מתגשמת תוך טביעת המצרים בים, תשלום שמימי, מידה במידה להטבעת ילדי ישראל ביאור. ההומניסט הגדול רבי יוחנן התייחס לכך במאמר קלאסי (מגילה י"ע"ב, סנהדרין לט"ע"ב), הנסמך על פסוק בפרשה המתאר את המתח והדאגה שבבליה שלפני מעבר הים. פרעה רודף אחרי בני ישראל באמרו: "נִבְכִּים הֵם בְּאֶרֶץ, סָגַר עֲלֵיהֶם הַמִּדְבָּר". בני ישראל רואים מול עיניהם את חיל פרעה. ברור היה להם שעם זריחת השמש תבוא הקטסטרופה. בינתיים – "לֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה כָּל הַלַּיְלָה". פסוק זה מהווה בסיס לדרשתו של רבי יוחנן. לפי קריאתו, הפסוק אינו מתייחס למה שקורה בזירה הארצית אלא למה שמתרחש בשמים. הוא בא ליצור קונטרסט למתואר בספר ישעיהו (ו, ג). שם מדובר על מלאכי השרת השרים בפוליפוניה שמימית: "וְקָרַב זֶה אֶל זֶה וְאָמַר קְדוֹשׁ, קְדוֹשׁ, קְדוֹשׁ...". לעומת 'וְקָרַב זֶה אֶל זֶה', באותה לילה, 'לֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה', ורבי יוחנן מסביר: "בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקדוש ברוך הוא מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה?" הקב"ה הפסיק את השירה השמימית, בגלל הטרגדיה של המצרים, למרות שעונשם היה מוצדק.

דבר דומה נאמר, לפי רבי יוחנן, בעקבות תבוסתם של עמון, מואב ואדום שחברו נגד יהודה בימי יהושפט. בני ישראל שרים את הניצחון (דברי הימים ב כ, כא): "וַיַּעֲמֵד מְשַׁרְרִים לָהּ... וְאֶמְרִים הוֹדוּ לָהּ כִּי לְעוֹלָם חֶסֶד". נוסח זה מוכר לנו היטב מספר תהלים, וכמובן גם מסידור התפילה, אלא שמשוהו בו מוזר. הנוסח הקלאסי הוא: "הוֹדוּ לָהּ כִּי טוֹב - כִּי לְעוֹלָם חֶסֶד", או דומה לזה. בנוסח שירת הניצחון חסרים שתי מילים: 'כי טוב'. על כך אומר רבי יוחנן: "מפני מה לא נאמר 'כי טוב' בהודאה זו, לפי שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתן של רשעים!" החסד הא-להי מסתכל על העונש שהצדק הא-להי הטיל, בצער, צער על הרשעים.

אין ללמוד פציפיזם מאמרות אלה. כך אומר רבי אלעזר בן פדת, תלמידו וחבירו של רבי יוחנן (ואולי היה זה רבי יוסי בר חנינא), "הוא אינו שש אבל אחרים משיש". אנו, בני אדם ששים על מפלת הרשעים האכזריים הבאים להשמידנו, ושרים (שופטים ה, לא) "כִּן יֵאבְדוּ כָּל אוֹיְבֶיךָ". אולם הקב"ה עצוב. זהו 'הומניזם תיאולוגי'. כדי להבין את משמעות הדברים, הבה וניתן דרור לדמיוננו ונשנה את העבר. נניח שלאדם הראשון נודעה מזימתו של קין, אלא שבנסותו להגן על הבל ולהציל נרדף מידי רודף, קין נהרג. הבל שש על הצלתו, ומבטא את שמחתו בשירה. אך אביו איננו מסוגל להצטרף. הוא משיש אך לא שש, ואף משתיק את השירה והמוסיקה שבביתו. זאת היה האינטואיציה הבסיסית של ה'הומניזם התיאולוגי' של רבי יוחנן, הומניזם של אב האוהב את בנו למרות שחטא! משל זה שהגיתי הוא יפהפה, אך מה אעשה וכבר קדמוני. השתמשו בו באופן תיאטרלי יואב בן צריה והאישה החכמה מתקוע (שמואל ב פרק יד), כדי להשלים בין דוד לבנו אבשלום: "וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַתִּקְעִית אֶל הַמֶּלֶךְ... אֲלֵמָּה אֲנִי וַיָּמָת אִישִׁי. וְלִשְׁפָתֶיךָ שְׁנֵי בָנִים

וַיִּנְצְצוּ שְׂנֵיהֶם בַּשָּׂדֶה וְאִין מְצִיל בִּינֵיהֶם - - וַיָּכּוּ הָאֶחָד אֶת הָאֶחָד וַיָּמָת אֹתוֹ. וְהָיָה קָמָה כָּל
הַמְּשֻׁפָּחָה עַל שְׂפָחָתָהּ וַיֹּאמְרוּ תָנִי אֶת מִכָּה אָחִיו וַנִּמְתֶּהוּ בְּנֶפֶשׁ אָחִיו אֲשֶׁר הָרָג..."

בביטוי 'מעשה ידי טובעין בים' מהדהדת נבואתו של ישעיהו: "בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה... בְּרָכָה בְּקֶרֶב
הָאָרֶץ... לֵאמֹר בְּרוּךְ עַמִּי מִצְרַיִם וּמַעֲשֵׂה יָדֵי אֱשׂוּר וְנִחְלָתִי יִשְׂרָאֵל" (ישעיהו יט כד-כה). אף אומות
הרשעה, הם מעשי ידיו של הקב"ה, העצוב על מעשיהם ועליהם. אך מה נעשה אנו בעולם בו
האומות אינן מבינות את אחריותן? אכן, יואב הצליח ופייס בין אבשלום לאביו. אלא שהייתה זאת
עשיית שלום טרגית! אבשלום גמל למפייסים במרד עקוב מדם, ויואב הרגו, כנגד תחינתו של
אביו. אולי, דווקא אילו לא היו מתפייסים הייתה ההיסטוריה שונה, לטובה. אמנם כן, האב אוהב
את קין, אף אם הוא רוצח. אך מצד שני, אי אפשר שלא לרעוד בזכרנו את שירט (הבלתי גמור)
של דן פגיס ע"ה, "כתוב בעיפרון בקרון החתום", המוסר לנו את רגשות האם הראשונה, חווה:

כאן במשלוח הזה

אני חֹה

עם הבל בני

אם תראו את בני הגדול

קין בן אדם

תגידו לו שאני

'יורים ובוכים'

כאשר אדם מתאבל אסור לו ללמוד תורה, כי היא מוציאה את האדם מהמציאות הטרגית בה הוא
נתון. כיצד ניתן להשתעשע ולכתוב הגיגים על פרשת השבוע על רקע התמונות של ההתנגשות
בעמונה, והעיניים מתערפלות מדמעות של צער, עֲבָרָה וזעם. עברה, על זורקי האבנים, ועל
החושבים בטיפשותם שיש בהתנהגות האצילה של אחינו ואחיותנו בחבל קטיף קלון עליו יש
לכפר. זעם, על פעילותם של כוחות הביטחון. הציניקנים צוחקים מהביטוי הנדוש 'יורים ובוכים'.
ולמרות זאת, זהו ביטוי נפלא, המלמד אותנו להבדיל בין המפעילים כוח בגין החובה המוטלת
עליהם, לבין אלה המפעילים אלימות סדיסטית, באכזריות ושנאה, בנחישות ללא רגישות, ללא
שריד של אמפטיה כלפי הזולת, עלול אף איש החוק להיהפך לפסיכופאט.

כפי שכבר הערתי פעם בטור זה, יש בתולדות המדינה שתי טראומות איומות. רצח רבין
ופרשת אלטלנה. אולי היה הכרח להפציץ אנייה זאת עם הנשק שבה, שהיה אז חשוב מפז, אך
העובדה שירו גם על האנשים שנמלטו מהאונייה בשחייה ורצו להגיע לחוף, היא כתם נורא
ומכתיים גם את אלה המשתמשים בפעולה זאת כדגם. באופן פרדוכסלי, איסור ההכאה והפגיעה
בזולת, נלמד בהלכה דווקא מדיני מלקות בית דין: "אֲרָבָעִים יִכּוּ לֹא יִסִּיף" (דברים כה, ג). הפסוק
מלמד אותנו שאף לשליח-בית-דין אסור להפעיל כוח שמעבר להכרחי, "פֶּן יִסִּיף לְהַכֹּתוֹ עַל

אלה... וְנִקְלָה אַחִיךָ לְעִינֶיךָ". או אז הופך הכוח הלגיטימי לאלימות מתועבת. אכן, יש לכוחות הביטחון מונופול על הכוח. מונופול כדי למנוע שקבוצות ומיליציות יהרסו את הדמוקרטיה. אך כל מי שהתנסה בחיים תחת דיקטטורה, במקרה שלי הייתה זאת הפרוֹנִיסטית, יודע שתשתיות הדמוקרטיה נהרסות עוד יותר בעקבות קיומן של יחידות שחורות, אף אם הן לגיטימיות, אם הן פועלות תוך נחישות ללא רגישות ואם בפועל אין הן נותנות דין וחשבון על מעשיהן. היום הן משרתות ממשלה "אידיאלית", מחר הן ישרתו אחרת. אך יתירה מכך, יחידות שחורות אלו הורסות את הדמוקרטיה דווקא בגין ההרתעה שהן יוצרות, אם היא אינה ממוקדת ולא דיפרנציאלית. אם נפגעים גם אזרחים שלא פשעו או שהשתתפו בהפגנות באופן פסיבי, ההרתעה הופכת הפחדה ההורסת את עצם האפשרות האזרחית להשתתף בוויכוח ובפולמוס הציבוריים. האמנם ניתן להגן על הדמוקרטיה בצורה המהווה מודל מתועב להתנהגות ציבורית? דמוקרטיה פירושה תגובה מידתית למעשי ה"פשע", ולא פגיעה אכזרית בפרסות סוסים, קתות אלות ומגפיים כבדות.

אמרותיו של רבי יוחנן התייחסו לשירה הנאמרת בעקבות מפלתם של אויבים מבחוץ. ומה עם הקונפליקטים שבינינו? שם, לא רק הא-להים עצוב, גם לאדם אסור לשמוח. כך קראנו במסכת מועד קטן (טז ע"ב) בהתייחסות לפסוק (שמואל ב, כב, א): "וַיִּדְבֹּר דָּוִד לֵה' אֶת דְּבָרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת - בַּיּוֹם הַצֵּל ה' אֶתוֹ מִכַּף כָּל אֹיְבָיו וּמִכַּף שָׂאוֹל". על כך "אמר לו הקדוש ברוך הוא לדוד: דוד! שירה אתה אומר על מפלתו של שאול?" ואתם, שירה אתם אומרים לקולות אלות ומגפים? בתים כי יהרסו, יקומו מחדש, שם או כאן. עם כי ייהרס, מי יקימנו?